JEDAN STAROFRANCUSKI RUKOPIS U ZADRU

VERA GERERSDORFER

Na vjetrometini povijesnih događaja u srednjem vijeku Zadar je bio jaka tvrđava što odolijeva potresima mnogih dramatskih zbivanja, ali i riznica u kojoj se je nagomilavalo duhovno i kulturno blago čitava jednog značajnog razdoblja. Njegujući samosvojnu tradiciju i kulturu, srednjovjekovni je Zadar iskusio sudbonosne dodire sa zemljama evropskog Zapada. Ti su mu dodiri uza sve razne nevolje donijeli i vrijednosti povijesnokulturnog značenja. Veze s Francuskom u kronici bogate zadarske prošlosti ispunjavaju posebne stranice. Od prvog pohoda francuskih križara Zadru, što ga je u svojoj kronici pod naslovom *La Conqueste de Constantinople* prikazao i opisao francuski diplomat i sudionik u četvrtoj križarskoj vojni Geoffroi de Villehardouin, do ulomka starofrancuskog teksta otkrivenog u Zadru, pitanje veza ovoga grada sa srednjovjekovnom Francuskom postavlja se spontano i očekuje bar osvrt ako već ne i konačni odgovor.

Ovaj članak pisan je sa ciljem da znanstvenu javnost i sve ljubitelje Zadra i njegove prošlosti upozna s tekstom Zadarskog starofrancuskog rukopisa u obliku u kojemu je do danas analiziran i obrađen.

Prilikom restauriranja rezbarenih korskih sjedala u stolnoj crkvi svete Anastazije (Stošije) u Zadru, u kolovozu 1969. godine, otkriveno je veoma dragocjeno svjedočanstvo o dodirima srednjovjekovnog Zadra s Francuskom toga razdoblja. Radeći na istraživanju originalne polihromije, stručnjaci Restauratorskog zavoda Hrvatske pronašli su ukupno 40 komada pergamena[1] koji obuhva-

[1] Prema sadržaju tekstova identificirao ih je mr Marijan Grgić kojemu se ovdje zahvaljujemo na svim korisnim obavijestima o zadarskom starofrancuskom tekstu.

ćaju: 33 komada ili 65 folija istrgnutih iz brevijara, koji je napisan u sjevernoj Hrvatskoj na prijelazu iz XIII u XIV stoljeće; 5 komada (10 folija) koji su pripadali antifonariju iz kraja XI stoljeća (napisanom u Zadru); 1 komad (2 folija) koji predstavlja ulomak iz zbirke troglasnih šansona (provansalski i talijanski tekstovi) nastale u XIV stoljeću;[2] 1 komad (2 folija) ulomka teksta na starofrancuskom jeziku.

U širim krugovima domaće romanistike Zadarski starofrancuski rukopis ostao je sve do danas, ako ne i sasvim nepoznat, ali zacijelo malo poznat.[3] Od godine 1970. do 1971. tekst je bio restauriran u Povijesnom arhivu u Zagrebu. Infracrvene i ultraljubičaste snimke napravljene su u Sekretarijatu za unutrašnje poslove u Zadru. Danas se rukopis čuva u Nadbiskupskoj knjižnici u Zadru, koja nam ga je ljubazno stavila na raspolaganje. Opseg lista pergamene sa stupcima teksta iznosi 31,5 x 18,15 cm. Sam list je vjerojatno istrgnut iz nekog sveščića, tj. skupa listova kojih broj dvolistova nije poznat. Međutim, poznato je da je u XI i XII stoljeću najobičajniji bio *quaternion*, tj. broj od četiri dvolista. O kojemu se broju dvolista po redu radi ne može se ustanoviti, ali srednji dvolist vjerojatno nedostaje. Na nenamazanoj strani lista pergamene tri su uporedna stupca od kojih prvi sadrži 26 redova teksta, drugi i treći 27 redova. Cijeli je tekst napisan goticom XI stoljeća s nepoznatim primjesama karoline. Unatoč restauriranju rukopis je teško oštećen, mjestimično umrljan tamnim mrljama. Stoga se kod nekih riječi mogu pročitati samo pojedini slogovi ili čak samo odvojena slova, što otežava značenjsko rekonstruiranje riječi u cjelini. Tako npr. početak rečenice na vrhu *prvog* stupca umrljan je toliko, da je moguće pročitati samo tri riječi druge polovice rečenice. Zbog toga se kontekst ne može rekonstruirati u logičnoj koherentnoj povezanosti. Isto valja reći i o dijelu teksta u prvom stupcu od 17. do 20. reda: početak svake rečenice je nepotpun, pa se gubi cjelina smisla, odnosno, ta se četiri reda u prethodni dio teksta kao i u tekst koji slijedi, uklapaju sintaktički labavo a kontekstualno samo u pretpostavljenoj povezanosti. U tom istom

[2] To je najstariji višeglasni notni zapis svjetovne glazbe pronađen u našoj sredini. Troglasne popjevke skladane su u stilu francuskog »Konduktusa« i pisane su za vokalni sastav. Moguće je da su se kod izvođenja upotrebljavali instrumenti. Dionice su zabilježene odvojeno crnim kvadratnim metričkim notnim pismom, što je poznato pod nazivom *Ars antiqua*. Svojom strukturom podsjećaju na stil Guillaumea de Machauta (npr. ljubavna šansona *La grant biauté* — »Velika ljepota«). M. Grgić, *Zadar — Njegova muzička prošlost i sadašnjost, Bulletin Muzičkih večeri u Donatu*, 3, Zadar. 28. srpnja do 17. kolovoza 1975. (strojopisni tekst bez oznake stranice).

[3] O njemu je pisao nešto u svojoj knjizi *Chanson verse of the Early renaissance* 1972. engleski povjesničar književnosti i muzikolog Geoffry Brian, koji se nalazio u Zadru upravo te godine kada je pronađen rukopis. Knjiga nam je do sada na žalost ostala nepristupačna.

stupcu triput se pojavljuje vlastito ime muškog roda Cadwalein (*cadualē*) i spominje Škotska (*escoce*) u koju Cadwalein protjera svoga neprijatelja kojega se ime ne kazuje. Je li to ovdje riječ o bretonskom kralju Cadwaleinu ili Cadwalanu iz Waceova djela *Le Roman de Brut*? Djelo je nastalo 1155. godine kao veoma slobodna adaptacija *Povijesti britanskih kraljeva* (*Historia Regum Britanniae*) (1135—37) G e o f f r o i d e M o n m o u t h a. U tom slučaju moglo bi se pomišljati na kraljeva nećaka Briena i na događaje koje Wace opisuje. Kako se u tekstu jasno spominje Škotska i ime posljednjeg bretonskog kralja, moguće je vidjeti u tom odlomku transpoziciju ili preinaku teme o borbama za prijestolje u Engleskoj koju je temu Wace koristio u svom navedenom djelu. Međutim, mogućnost takvog tumačenja treba još detaljno argumentirati i ocijeniti. Osnovni sadržaj prvog stupca čine borbe za carsko prijestolje i nečije nasljedstvo, ali to u veoma mutnom razbijenom kontekstu.

Drugi stupac Zadarskog rukopisa sažima nasrtaj pogana na kršćane: uz krikove nejači i plač žena sve završava općim bijegom. Bježe biskupi, bježe kaluđeri, opati, kanonici, napuštajući samostane i noseći sa sobom svece i moći, bježe siromasi, bogataši, plemići, građani, seljaci. Svuda vlada strah i bol. Nitko se ne nada da će ostati na životu. Svi bježe u Wales. S obzirom na rudimentarnu jezičnu građu stupac II je najpristupačniji, najrazumljiviji. Prva rečenica, doduše, kao i u slučaju prvog stupca, istrgnuta je iz prethodnog konteksta i ne može se pouzdano rekonstruirati. Ne može se sa sigurnošću tvrditi da drugi stupac izravno nastavlja kontekst prve kolone. Dvije riječi u prvom i u trećem redu ostaju i dalje pod znakom pitanja: toliko su oštećene. Isto tako drugu riječ u devetom redu možemo zasada tumačiti samo u vidu hipotetičnog rješenja. Mi ćemo sve takve riječi obilježiti zvjezdicom u prijepisu teksta koji slijedi. One ostaju predmetom nužnog proučavanja ne samo romanistike nego i drugih znanstvenih disciplina kao što su povijest književnosti, paleografija, metrika u specijalnijoj primjeni.

Treći stupac najzanimljiviji ali s obzrom na rječnik i najteži. U njemu se spominje kralj francuski i kralj Gormont u službu kojega je prešla jedna ličnost (Isembart?) koja se odrekla kršćanske vjere i usvojila »zakon« — vjeru pogansku. Ime tog lica se ne spominje. Pogani opkoljavaju, opsjedaju grad. Opisi se odlikuju tehnikom karakterističnom za junačku epiku: pojedinačni vizuelni elementi sadržani su u ratnoj terminologiji *chansons de geste* i u onoj starofrancuskih kroničara i historiografa. Zbijenost i sužavanje sintaktičkih struktura uvjetuju ubrzanje ritma u kojemu naracija teče i teži prema vrhu koji se javlja kao rasplet drame što ga stilističko-sintaktički postupci oblikuju i nagovještavaju. Posljednji redovi teksta, teško čitljivi, umrljani i mjestimično izblijedjeli iznose opsadno stanje u detaljima. Tu se javljaju nazivi ratnih strojeva upo-

trebljavani u srednjem vijeku. Neki od tih naziva i u suvremenim etimologijskim i starofrancuskim rječnicima objašnjavani su na više načina, te ih, s izuzetkom riječi: *perrieres* i *bretesches*, možemo zasad samo opisno definirati.

Zadarski rukopis napisan je na jeziku sjeverne Francuske, na normanskom narječju, ali u njemu ima i elemenata jezika središnje Francuske, Ile de France, te poneki valonizam. Oblici diftongacije karakteristični su za rano XIII stoljeće. Redovi teksta počinju velikim i malim slovima. Po dvije riječi su često pisane zajedno, ili, suprotno tome, pojedina slova u riječi napisana su odvojeno jedno od drugog. Asonirane osmerce prekidaju strukture kraćih metričkih jedinica, a i rečenične konstrukcije kojih početak nedostaje (npr. na vrhu prvog stupca ili u 19. redu drugog stupca, gdje rupa u pergameni potpuno oštećuje početak rečenice). Iscrpna raščlamba jezika Zadarskog rukopisa bit će predmetom posebne studije. U ovom prikazu reproducirat ćemo samo prijepis teksta u obliku u kojemu smo ga mogli pročitati, te njegov prijevod. Uz drugi stupac teksta postoji još i *pripis* od tri reda veoma izblijedjelih, izlomljenih riječi. Napisan je na kursivnoj gotici XI stoljeća. Prvi red glasi: *mea di onorem.*

ZADARSKI RUKOPIS

Prvi stupac

[oštećeno] .... et genz la prise
C(El) cadualein ot en uistise
*(cels) destruist et lorparente
q ui contre lui orent esre
femes fist destruire t enfanz
n eis lespetits aletanz
O ne rien ni por valeur aage
n epris ne bialte ne parage
del elduine remest un eirs
Qui ot le regne te les maniers
O ffriz onō osō en*la castre* oxscadualē
E guerre te strif contre lui prist osō ēpire
Et dous suens nevoz li oc ist
poire que partel regne aveient
Eteus emp̄f estre deveient
*Ni l lesa q̃l peust trouer
qui deust erite clamer
sgal emp̄fs uns riches ber
Por ūipīente eslever
vui nobles hom ẏn̈t parage
O t le regne p eritagne*
M escadualein leguerreia
Et vers escoce lechaca
Quant il vit q tantli finet
Et que atendre nelpoeit
Nel vuolt mie pl loing chacier

.... i narod ga zauze
Cadwalein izvrši kaznu
Uništi stanovnike (njih) i njihovu rodbinu
koja bijaše protiv njega
žene da ubiti i djecu
čak i sitnu dojenčad
Podanike, ljude bez obzira na dob
vrijednost, ljepotu, visoki rod
od te dvojice osta samo jedan nasljednik
Koji je kraljevstvo i podanike
Žrtvovao u svoje ime u tvrđavi Cadwaleinovim ljudima
I rat i boj protiv njega zametnuo u njegovu carstvu
I dva mu nećaka ubio
jer imađahu udjela u kraljevskoj vlasti
I trebahu se zacariti
Ne ostavi ga tu da bi ga mogao zateći
*(njega) koji bi se morao proglasiti nasljednikom
... carem, bogat odličnik
Da podigne tužbu...
... plemenit čovjek dostojna roda*
U nasljedstvo dobi kraljevstvo
Ali Cadwalein se zarati s njim
I protjera ga u Škotsku
Kad je vidio da će tako završiti
I da ga ne može više dočekati
Ne htjede ga i dalje progoniti.

Drugi stupac

[umrljano]* p rai*es chacier bestes tuer
T ors abatre viles ardeir
*(c)hariz*n ert pas de tel poeir
Nene poeit tant gent aueir
Q il osast gormont uecir
Nese poeit de lui defendre
Nene losot en cham atendre
(pripis)
L ipaien uont tos destruant
Et*c lers*n ēp(f)st(r)es* n i a garant*
D efemes et defanz petiz
Oissez plors et molt hauz criz
L i bone eüesq̄ et li bon moine
Et li abet li canoine
N orent seurtez de lor uies
M ostiers lessient et abeies
L or(C or) sans et reliques emportent
L iun les autres desconfortent
E ncrieme et en dolor fuient tuit
(oštećeno) pl s tost puet foir si fuit
f uient poure fuiẹnt manant
f uient borgeis et paisant
f uient vilain et vavasor
et des barons fuit lipluisor
p- ot sen entrent dedenz lor tors
quar nul espeir nont desecors
C hambres lesent guerpissent sales
L iun sen uont fuiant engales

siromahe protjerati, životinje ubiti
Kule porušiti, gradove sažeći
ne bijaše okružen takvom moći
Ni mogaše imati takvo mnoštvo ljudi
Da bi se usudio ubiti Gormonta
Ne mogaše se od njega braniti
I ne usudi se na bojnom polju ga dočekati
Pogani uništavaju sve
Ni visoko ni malo svećenstvo nije sigurno
Mogli ste čuti plač i glasne krikove
žena i sitne djece
dobri biskupi i dobri kaluđeri
I opati i kanonici
Ne bijahu sigurni za svoje živote
Samostane napuštaju i opatije
Nose sobom svoje svece i moći
Jedni druge obeshrabruju
U strahu i u boli bježe svi
...bježi tko može brže
bježe siromašni, bježe bogati
bježe građani i seljaci
bježe kmetovi i mali plemići
bježe i mnogi ratnici
malo njih ulazi u tornjeve
jer nemaju nade u svoj život
Ostavljaju sobe, napuštaju dvorane
Jedni bježe u Wales

Treći stupac

Q ui defrance l aveït forciete
et deson fieu deserite
A gormont lerei saconta
S is hō devint dereneia
D eu reneia et sa creance
P or sei vengie del rei defrance
T ant fu li chan(i)tif mescruz
T ant fu desuez et deceuz
L amor guerpi del criator
S irecut lalei paienor
Paien aistient mecestre*
T eyfu dedens nevousist estre
L or paveillons entor tendirent
T entes leverent loges firent
T ot ont destruite lacontree
L auiande perse et pertee
L̄ acite ont entor siclose
Q̄ nus de cels*eusir* nen ose
p rieres i furent et *b(w)eystoets*
S issaillirent plusors feiz
l ors en gins firent as murs *trere*
N̄es ni poent nul* engin* fere
Q̄ cil dedenz... facent
M errieus et *oieuz(oleiez)* entre l ascent
Q ... refont portes
Le lor orent lanuit *seguetent*(segurement)*
Bretesches et rours apareissent

Koji ga je prognao iz Francuske
i razbaštinio njegova imanja
Kralju Gormontu se skloni
Njegovim posta čovjekom (podanikom), poreče boga
Boga se odreče i svoje vjere
Da bi se osvetio kralju francuskom
Nesretnik tako se iznevjeri
Toliko obezglavi i razočara
Odreče se ljubavi prema stvoritelju
I uze vjeru pogansku
Neznabošci nesretno stanje potpomažu
Tko bi unutra tamo ne bi želio ostati
Svoje okrugle šatore uokolo razapeše
Velike šatore podigoše, logore namjestiše
Okolicu su sasvim opustošili
Hranu iscrpli i uništili
Grad su opkolili tako
Da se nitko od stanovnika nije usudio izaći
Kamenobacači tu stajahu i opsadni strojevi
Više puta navaljivahu
Svoje ratne strojeve dovukoše pred zidine
Ali ne mogahu postaviti nikakve zamke
Jer oni unutra ... čine
Drvene klade i ... povezuju
... vrata pojačavaju
Te noći su na njih vrebali
Galerije za bacanje kamena i utvrđenja podignuta
pomoću dokotrljanih stabala pojavljuju se.

Nepotpuni prijevod Zadarskog rukopisa ukazuje na mnoga mjesta koja zasad ostaju nejasna, tj. koja ne mogu biti vjerodostojno prenesena u naš jezik i konačno protumačena. Međutim, vrlo je značajno to, da se sa sigurnošću može utvrditi u tekstu ime Gormont. U francuskim epskim pjesmama Gormont je ličnost danskog kralja Guthorma, Gorma ili Guthruma kojega je godine 879. pobijedio kralj Alfred Veliki. Ali, autohtona engleska pučka legenda vidjela je u Guthormu normanskog vojskovođu, osvajača Engleske i Irske. Njegovim je imenom povezivala osvajačke pohode i pothvate svih ostalih normanskih poglavica. Ta je legenda zacijelo bila poznata i u Francuskoj. Vjerojatno je bila preuzeta u Pjesmu o bici kod Saucourta u kojoj je zapadnonjemački kralj Ljudevit III godine 881. pobijedio Normane. Bitka kod Saucourta može se smatrati autentičnim povijesnim okvirom u kojemu se razmahuju ratničkom atmosferom natopljeni događaji starofrancuske junačke Pjesme o Gormontu i Isembartu.

Već po svojem metričkom obliku sastavljenom od *laissea* asoniranih osmeraca, ta se Pjesma svrstava u najstarije francuske junačke epove. Ona potječe najvjerojatnije iz druge polovice XI stoljeća. Na nju ukazuje kaluđer Hariulf u svojoj Kronici opatije Saint-Riquier, koju je godine 1088. dovršio i 1104. god. revidirao, ali koje je izvorna verzija izgubljena. Oko godine 1135. Galfrid de Monmouth u Engles-

koj poslužio se je Hariulfovom Kronikom. Njezin početak i kraj ne-
dostaju. Sačuvani fragmentarni rukopis, koji se danas čuva u Bruxel-
lesu, B. R. II, 181, i koji je u XIII stoljeću bio prepisan u Engleskoj,
sastoji se od 661 osmerca u 23 tirade.[4] Kratak sadržaj Pjesme: Isem-
bart, sin staroga Bernarda, dođe kao prognanik ili izbjeglica pogan-
skome kralju Gormontu u Cirencester u Engleskoj. Kralj Gormont
svojim četama provaljuje u Francusku. Nedaleko Cayeuxa zametnu
se boj. Gormont uspješno odbija svaku navalu, dok mu se ne su-
protstavi kralj Ljudevit rastužen smrću tolikih junaka i odrubi Gor-
montu glavu. Uzalud Isembard li Margariz (Otpadnik) pokušava za-
držati pogane u bijegu. Proboden s tri koplja pada i on na rubu šume
i umirući kaje se za svoje odmetništvo.

O Isembartu kojega su tragična krivnja i kajanje učinili središnjom ličnosti epa, ne može se sa sigurnošću tvrditi još ni danas, predstavlja li on autentično povijesno lice, ili je proizvod legende. Još u XIII stoljeću pokazivali su nedaleko Saint-Riquiera grob koji je u puku bio poznat pod imenom *tumba Isembardi*. Možda je bio povod za legendu, ili se legenda isplela oko njega. Prasliku ove ličnosti R. Zenker naslućuje u vikinškom poglavici za koga priča kazuje da je, protjeran iz svoje domovine, sklopio u Engleskoj savez s Guthormom i zatim svojom vojskom krenuo put Francuske. To je bio: ili Rollo, prvi vojvoda normanski, ili, možda Gotfried, jedan od najsjajnijih normanskih vojvoda koji su se početkom osamdesetih godina IX stoljeća pojavili na kopnu.[5] Postoji također i mogućnost da je Isembart svoj povijesni uzor imao u srednjotalijanskom gastaldu, upravitelju imanja, Izembardu, rođaku opata Bertharija iz Monte Cassina, koji se pobunio protiv cara Ljudevita II.[6]

---

[4] V. prema Bruxelleskom rukopisu rekonstruirano izdanje A. Bayota, *Gormont et Isembart, fragment de chanson de geste du XII s.*, Paris 1931. (CFMA).

[5] R. Zenker, *Das Epos von Isembard und Gormund*. Halle 1896, str. 176—177.

[6] Povjesničari civilizacije srednjeg vijeka često navode povijest Lamberta d'Ardresa (*Lamberti Ardensis*) pod naslovom *Historia Comitum Ghisnensium* (Povijest grofova Guinskih). Služeći se usmenim izvorima, izgubljenim pjesmama i pričama na pučkom jeziku, njezin autor daje svjedočanstvo o veoma bogatoj legendarnoj historiografiji toga kraja. Tako on navodi legendu o »fantastičnom, ali pravom i božanskom brabantskom labudu«, priče o rimskim carevima, o Karlu Velikom, Rolandu i Olivieru, o Arthuru, kralju bretonskom, koje je grof Arnou de Guines čuo iz usta starog viteza Roberta de Coutancesa, priče o Gormonu i Isembartu, o Tristanu i Izoldi, o Merlinu i Marculfu koje mu je prenio Gautier de Cluse (glava 96, str. 607): *et cognatum suum Walterum de Clusa nominatum, qui de Anglorum gestis et fabulis, de Gormondo et Ysembardo, de Tristanno et Hisolda, de Merlino et Merculfo ... diligenter docebat«*, Reto R. Bezzola, *Les Origines et la Formation de la Littérature courtoise en Occident*, knj. II, 1967, str. 431—432 i str. 432. 2.

Na zelenim premazom premazanoj strani pergamene Zadarskog rukopisa u drugom redu prvoga stupca može se pročitati ime: Isembart: *L un enlua a isembart* (Jedan se sklonu kod Isembarta). Ova strana lista najvećim je dijelom tamnozelene boje. Pod njom se nizovi crnih slova na mjestima ističu jasnije, uočljivije, na mjestima pak u obliku teško čitljivih umrljanih znakova. Odvojene riječi koje smo na toj strani mogli pročitati elementi su opisa nekog mračnog stanja uništavanja, paleža i pljačke.

E ussi fu la cite bruille
T ote destruite et eissillie
Gormonz destruit maint ...
Et maint chastel (Stupac II)

Tako bi grad spaljen
Do temelja uništen i na juriš zauzet
Gormont razori mnoge ...
I mnoge zamkove.

Činjenica da se u Zadarskom rukopisu pojavljuju imena Gormonta i Isembarta može navesti na zaključak da se u ovom slučaju radi o ulomku iz starofrancuskog junačkog spjeva o tim istim junacima.[7] Međutim, smatramo da navedena imena a čak ni kontekst ne mogu biti dovoljno uvjerljivi argument za takvu pretpostavku. Sadržaj trećeg stupca, gdje se ime Gormont spominje, i suviše je oskudan i nedovoljno koherentan da bi mogao biti siguran pokazatelj za poistovjećivanje Zadarskog rukopisa sa starofrancuskim junačkim epom. Ni jezik, srodan onome iz Bruxelleskog rukopisa, ne mora biti znak da se radi o ulomku Pjesme o Gormontu i Isembartu. Sve dok se to pitanje ne uspije jasnije i svestranije osvijetliti, smatramo da se u Zadarskom starofrancuskom tekstu može vidjeti fragment jedne veće tekstualne cjeline, *dio jednog nepoznatog djela* koje može biti i kronika i povijest prepričana karakterističnom tehnikom historiografije s kraja XII stoljeća u kojemu se reproducira popularna legenda o Isembartu »Odmetniku« i moćnom kralju Gormontu. Jer, vidjeli smo, imena tih dviju epskolegendarnih ličnosti ne spominju se samo u junačkom spjevu o njima, nego i izvan njega. Zato bi trebalo upustiti se u mučno traganje za tim imenima u proznim djelima, pjesmama, spisima i fragmentima u kojima je legenda o kralju i odmetniku mogla ostaviti dublje tragove. Imena mogu biti korisni pokazatelji, ali ne i nužni argumenti u dokazivanju istovjetnosti ili sličnosti dvaju odlomaka ili dvaju djela. Želimo li to veoma složeno pitanje općenito zaokružiti, reći ćemo da se u slučaju Zadar-

[7] V. navedeni članak M. Grgića, gdje se Zadarski rukopis spominje kao »kratak ulomak starofrancuskog romana u stihovima o *Gormontu i Isembartu* (bez oznake stranice). Roman o Gormontu i Isembartu, međutim, ne postoji uopće.

skog rukopisa može govoriti o fragmentu koji pripada većoj nepoznatoj cjelini i da se, dok se ne uđe u trag širem kontekstu, Zadarski rukopis *ne može a priori* poistovjetiti ni s Pjesmom o Isembartu i Gormontu, ni s Waceovim *Roman de Brut*. Ipak, spomenuta vlastita imena kao i potvrđena zemljopisna imena *france* i *gales*, Zadarskom rukopisu osiguravaju dostojno mjesto u sklopu *izvorne* i velike starofrancuske tekstovnojezične građe, koju širom svijeta romanisti proučavaju.

Kako je pergamena sa starofrancuskim tekstom dospjela pod korska sjedala zadarske katedrale?

Kao i povodom prethodnog pitanja, tako i u ovom slučaju problem se može pojednostavniti, ako se odgovor traži u poznatom pohodu armade križara Zadru god. 1202, a koji pohod je do danas ostao sačuvan zahvaljujući Villehardouinovoj *Kronici*.[8]

Sigurno, taj povijesni događaj obilježava prve realne dodire francuskih vitezova sa Zadrom. Međutim, pretpostaviti da su križari nosili i donijeli sa sobom i neke spomenike književnosti ili pismenosti bilo bi naivno i znanstveno neuvjerljivo. Iz sačuvanih povijesnih izvora poznato nam je, kako je tragična bila opsada Zadra: grad je postao žrtvom pljačke i uništavanja, ostao je bez svojih utvrda, a velik dio stanovništva, napustivši ga, sklonio se na susjedne otoke ili u Biograd na moru. U porušenom i opljačkanom gradu ostala je križarska i mletačka vojska sve do travnja 1203. Prije svog odlaska put Krfa i Carigrada dao je dužd razoriti sve gradske bedeme uz more, mnogo kuća i neke crkve.[9] Teško je vjerovati da je u tom općem kaosu ikome bilo stalo do čitanja. U kratkim predasima od neprestanih uličnih borbi i okršaja čak i elitni vitezovi Simona de Montforta, koji su uostalom pljačkali Bokanjac, teško da su se latili sveščića pergamene da bi obnovili sjećanje na legendu o Isembartu i Gormontu. Prema tome, ulogu francuskih križara kao posrednika i prenosioca kulture u druge zemlje ne treba precjenjivati.[10] Naginjemo mišljenju da mogućnosti otkrivanja putova i kanala kojima je

---

[8] Osim Villehardouina, opsadu i zauzeće Zadra opisali su još: očevidac Robert de Clari po svoj prilici poslije 1216. god. i Mlečanin (?) iz druge polovice XIII stoljeća Martin de Canal. Petar Skok izdao je *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202* u Zagrebu 1951.

[9] *Pomorska enciklopedija*, 8. Zagreb 1964, str. 186.

[10] Zbog ograničenog prostora ne možemo se potanje osvrnuti na problem širenja francuske kulture i civilizacije u druge evropske zemlje tijekom srednjeg vijeka. Ukazat ćemo stoga samo na najvažniju znanstvenu literaturu koja se njime bavi.

M. Beck, *Finsteres oder romantisches Mittelalter*, Zürich 1950; E. Perroy, J. Auboyer, C. Cahen, G. Duby, M. Mollat, *Le Moyen Age. Histoire des Civilisations*. III. Paris 1955; G. Duby, R. Mandrou, *Histoire de la civilisation française*, I, Paris 1958; M. Bloch, *Mélanges historiques*, 2 knj., Paris 1963; F. L. Ganshof, *Histoire des relations internationales: Le Moyen Age*, Paris 1963.

ulomak Zadarskog starofrancuskog teksta mogao stići u Zadar leže ne u dvorskoviteškim slojevima već u onim krugovima koji su u to doba bili izraziti pokretači duhovnih aktivnosti, a to su crkveni forumi. Samostani i njihove pisarnice, biskupije i nadbiskupije sa svojim bogatim knjižnicama, uopće, krugovi crkvenih dostojanstvenika, ondašnjih hranitelja inteligencije, posjedovali su između ostalog duhovnog blaga i književne spomenike koji se nisu čuvali u zamkovima feudalnih odličnika. Međusobna čvrsta povezanost klera omogućavala je zbližavanje pojedinih zemalja i država u zajedničkim egoističnim interesima da ovladaju politikom koju je diktirala crkva. Razmjena kulturnih bogatstava u svim manifestacijama bila je nužni dio ideološkog djelovanja na sve ljude koji su za to imali smisla. U takvom neprekinutom strujanju kontakata, u opticaju razmjene a i nametanja istih doktrina i mišljenja u obliku uzajamnog posjećivanja i putovanja u druge gradove, krajeve i države, neki spis, spjev ili književni spomenik pučke ili umjetničke prirode mogao je lako dolutati iz svoje sredine u novu, tuđu sredinu. Mogao je biti prenesen iz jednog duhovnog žarišta u drugo. Možda slučajno, možda i namjerno. Književni spomenik značajnije vrijednosti morao je pripadati fondu neke značajnije kulturne ustanove koja ga je čuvala. To će biti prije crkvena institucija nego li viteški zamak, iako je poznato da su neke velike francuske feudalne obitelji u svojim dvorcima raspolagale veoma bogatim knjižnicama. I u ovom slučaju mogućnosti i situaciju možemo samo pretpostaviti. Tvrditi ne može se ništa.

Pod Anžuvincima, napose posljednjih desetljeća XIV stoljeća, Zadar je ponovno dobio vodeću ulogu i doživljavao kulturni preporod. Nije nemoguće da je rukopis o kojemu je riječ upravo u *tom razdoblju* preko anžuvinskih dvorskoklerikalnih krugova dospio u Zadar. Stolna crkva sv. Anastazije građena je u XII i XIII stoljeću. Godine 1418—1451. u Zadru je radio drvorezbar Mlečanin Matej Moronzon, sin drvorezbara Andrije i brat drvorezbara Catarina i Lorenza. On je za katedralu izradio korska sjedala, oltarnu pregradu s kipovima apostola i Raspelo. Korska sjedala sačuvala su se do danas na originalnom mjestu i nisu pretrpjela značajnijih preinaka. Kor ima dva krila: južno koje završava na kraju broda, i sjeverno krilo što zadire u apsidu. U svakom krilu ima 17 gornjih sjedala i 10 donjih.[11] Starofrancuski rukopis pronađen je u južnom krilu pod korskim sjedalom br. 17. Ako je taj isti rukopis — pretpostavimo tako — bio za vrijeme Anžuvinaca prenesen u Zadar, on je mogao

[11] I. Petricioli, *Umjetnička obrada drveta u Zadru u doba gotike*, Zagreb 1972, str. 42. O detaljnom opisu Moronzonova kora vidi nav. dj., str. 42—52, a o Mateju Moronzonu na istom mjestu, str. 38—73.

kasnije u vrijeme učestalih buna Zadrana protiv mletačke vlasti pod koju je grad pao god. 1409. dospjeti u stolnu crkvu, odnosno, možda ga je netko sakrio pod sjedalo kora koji je rađen 1426. godine.

Habent sua fata libelli. To je ipak jedino što se zasada može općenito ustvrditi o putu koji je Zadarski rukopis mogao prevaliti u prostoru i vremenu. Pitanje, kao što je već bilo rečeno, nije isključivo romanističko. Njime treba da se bave i povjesničari, povjesničari književnosti a i povjesničari umjetnosti. Jezično proučavanje samog teksta nastavljamo u nadi da ćemo prije ili kasnije moći odgovoriti na ona pitanja koja su dosada, na žalost, neriješena. Tome će veoma mnogo pridonijeti još detaljnija, pomnija paleografska rekonstrukcija teksta. A zahvalno ćemo prihvatiti i svaku sugestiju, pomoć, pa i kritiku domaćih specijalista za starofrancuski jezik, koji se budu interesirali za ovdje prezentirani tekst. Uostalom, to je i osnovna intencija ovog našeg informativnog napisa.

Vera Gerersdorfer: UN MANUSCRIT EN VIEUX FRANÇAIS A ZADAR

Résumé

A l'occasion d'une restauration des stalles dans la cathédrale de sainte Anastasie (Stošija) à Zadar, au cours de l'été 1969, on a découvert quarante précieux parchemins contenant, entre autres choses, le fragment d'un texte écrit dans le dialecte normand de la fin du XIIe siècle, avec quelques éléments de la langue de l'Ile de France.

Dans le présent travail, on donne la description concise du manuscrit trouvé: trois colonnes parallèles du texte abîmé à plusieurs endroits par des taches brunes et vertes foncées de sorte qu'un certain nombre de mots reste illisible, en attendant qu'on entreprenne une reconstitution et une analyse paléographique plus nette et plus minutieuse.

Après avoir exposé le sujet sommaire de chaque colonne du manuscrit, l'auteur donne la transcription et la version croate du texte authentique et intégral. Son sujet, et le fait que les noms de GORMONT et d'ISEMBART y figurent laissent supposer que le texte représenterait un fragment de la chanson de geste de *Gormont et Ysembart* du premier tiers du XIIe s., dont le fragment nous est resté conservé dans le manuscrit de Bruxelles, B. R. II, 181. L'auteur est d'avis que cette hypothèse doit être acceptée avec précaution: pour l'istant, il est enclin à voir dans le manuscrit plutôt le fragment d'une chronique, d'une histoire ou d'un récit dans lequel on fait mention de la légende très populaire du roi Gormont et d'Isembart le Margariz (le renégat).

Comment et par quelles voies le manuscrit a-t-il pu arriver à Zadar?

L'auteur refuse la supposition naïve d'après laquelle les croisés auraient apporté le manuscrit en 1202 à Zadar, pendant la quatrième croisade décrite par Villehardouin dans sa »*Conqueste de Constantinople*«. L'auteur croit que le texte aurait pu aboutir à Zadar par l'intermédiaire des milieux ecclésiastiques représentant une puissance de premier ordre dans les domaines politique, culturel et idéologique pendant tout le Moyen Age. Il n'est pas invraisemblable que le manuscrit ait été transporté à Zadar à l'époque des souverains de la dynastie d'Anjou au XIVe s., et qu'il a été plus tard caché sous les stalles du choeur de la cathédrale que le sculpteur sur bois Matej Moronzon a construit en 1426 à l'époque des fréquents soulèvements des habitants de Zadar contre les Vénitiens.

Une réponse exacte aux questions capitales que pose ce manuscrit reste donc partiellement hypothètique. Cependant, l'intention première du présent article est de présenter aux romanistes yougoslaves et étrangers le manuscrit en ancien français de Zadar tel qu'il a été analysé et examiné jusqu'à présent, avec l'espérance d'attirer sur lui leur bienveillante attention.